

YILDIZ ESAS EVRAKI DEFTERLERİ VE 93 HARBİ SONUNDAKİ GELİŞMELERE IŞIK TUTAN İKİ DEFTER: 1016 VE 1017 NOLU DEFTERLER

YILDIZ ESAS EVRAKI DEFTERLERİ AND TWO
REGISTERS EXPLAINING THE DEVELOPMENTS AT THE
END OF THE RUSSO-TURKISH WAR (1877-1878):
REGISTERS NUMBERED 1016 AND 1017

Mustafa MALHUT*

Makale Bilgisi

Başvuru: 17.05.2020

Kabul: 13.12.2020

Article Info

Received: May 17, 2020

Accepted: December 13, 2020

Özet:

Osmanlı arşivinde bulunan Yıldız Esas Evrakı Defterleri, Sultan II. Abdülhamit zamanına ilişkin pek çok farklı konuya dair çeşitli bilgileri bir araya getirmektedir. Araştırmacıların arşivde sıklıkla kullandığı kelime ile basit arama usulünün aksine defterlerin içinde yer alan bilgilere ulaşmak için defterlerin tek tek incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Y.EE.d tasnifleri, tasniflerde bulunan defter örnekleri ve ele alınacak dönemin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verildikten sonra 1016 ve 1017 nolu defterler incelenecektir. Ele alınacak iki defter, 93 Harbi sonrasındaki gelişmelere ilişkin zengin içeriklere sahiptir. Bu iki defter özellikle Osmanlı diplomasisinin en yoğun dönemlerinden birinin yaşandığı bu sürecin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı Yıldız Esas Evrakı Defterleri'ne dikkat çekmek ve diplomasi ile dış politika açısından örneğine az rastlanacak derecede zengin olan bu iki defteri mercek altına almaktır. Defterlerde ele alınan süreç birbiriyle alakalı ve tamamlayıcı olarak ve genelde kronolojik bir sıra ile kayıt edilmektedir. Bu nedenle konu akışları tutarlı bir şekilde ilerlediğinden tarihsel süreç ayrıntısı ile izlenebilmektedir. İki defterin incelenmesi ile ortaya çıkan bulgular, 93 Harbi sonundaki dönemin biraz daha aydınlatılmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu örnek inceleme, Y.EE.d tasniflerinde bulunabilecek defterlerin içerik ve değeri hakkında bir rehber olabilecektir.

* Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, mustafamalhut@akdeniz.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Arşiv Belgeleri, Y.EE.d (Yıldız Esas Evrakı Defterleri), 93 Harbi, Diplomasi, Osmanlı İmparatorluğu.

Abstract

Yıldız Esas Evrakı Defterleri in the Ottoman archive it brings together various information on many different topics related to Sultan Abdulhamid II period. Researchers who do research in the archive frequently use simple search by keywords. On the contrary, the aforementioned registers need to be examined one by one to obtain the information contained in the registers. In this study, BOA, Y.EE.d's registers, examples of registers and about the historical process of the period to be discussed will given overview and then registers numbered 1016 and 1017 will be examined. The two registers to be examined in this study have rich contents related to the developments after the War of 93. The two registers provide a better understanding of this process, especially one of the most intense periods of Ottoman diplomacy.

The purpose of this study is to draw attention to the Yıldız Esas Evrakı Defterleri and to investigate the two registers. The two registers are very rich in terms of diplomacy and foreign policy. The topics matters discussed in the registers are generally chronological, interrelated and complementary. Therefore the flow of topics progress in a consistent way and the historical process can be followed with its details. The findings obtained by examining the two registers, it will be assisted that the period at the end of the Russo-Turkish War is clarified a little more. In addition, this sample review can be a guide for the content and value of registers which can be found in Y.EE.d's registers.

Keywords: Archive Documents, Y.EE.d (Yıldız Esas Evrakı Defterleri), Russo-Turkish War (1877-1878), Diplomacy, Ottoman Empire.

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için pek çok açıdan yoğun ve zorlu geçti. Yüzyılın son çeyreğine girilirken yoğunluk giderek arttı ve Osmanlı topraklarında peşi sıra meydana gelen olaylarda Osmanlı'ya yönelik uluslararası müdahale ve baskı üst seviyelere çıktı. 1875-1878 tarihlerini içeren bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşanan olaylar dünya üzerindeki gündemi belirleyen en önemli konular arasında yer aldı. *Doğu Sorunu*, en canlı ve gündemi en fazla meşgul eden dönemini yaşıyordu.

Bu dönemde Osmanlı yönetiminin aldığı kararlar ve yürüttüğü politikalar, imparatorluğun geleceğinin nasıl şekilleneceğini belirleyecekti. Osmanlı yönetimi gelişmelerde etkin bir duruş sergilemeye çalışarak gelişmeleri kendi lehine çevirebilmenin yollarını ararken uluslararası arenada Büyük Güçlerin Osmanlı'ya ait politikaları tekrar gözden

geçiriliyordu. Özellikle geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü politikasıyla en çok güvenilen İngiltere, Osmanlı'ya karşı emellerini gerçekleştirebilmek için kullanabileceği her türlü kozun peşini bırakmayan Rusya ve Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın yer aldığı diğer Büyük Güçler'in her biri kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'yı hedef aldılar. Osmanlı'nın son döneminin laboratuvarı konumundaki bu süreç yoğun olduğu kadar gelişmelerin çokluğu ve çeşitliliği ile birçok yeni çalışmayla detaylandırılmaya ihtiyaç duyuyor.

Tüm bu gelişmelerin tahlili ve değerlendirilmesinde tarihçilere yol gösterecek temel kaynak kuşkusuz arşiv vesikalarıdır. Osmanlı arşivinde bu döneme ilişkin çok fazla belge bulunmaktadır. Ancak belgelerin çoğu farklı fon ve tasniflerde genellikle müstakil şekilde yer aldığından dolayı araştırmacıların konu bütünlüğünü ve kurgularını sağlam temelde inşa edebilmesi için arşivde dikkatli ve yoğun bir mesai harcamaları gerekir. Hâlbuki Sultan II. Abdülhamit zamanında tutulan kayıtlardan bir araya getirilen Yıldız Esas Evrakı Defterleri'nde yer alan bazı defterler, içerdikleri belge ve bilgiler itibariyle araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadırlar. Belli bir konuya ilişkin farklı fon ve tasniflerde yer alan belgeleri de içinde barındırabilen örnekleri ile şuan mevcut arşiv taraması ile ulaşması mümkün olmayan kayıtlara da bu defterlerde rastlanabilmektedir.

Bu çalışmanın son kısmında 1016 ve 1017 nolu defterler örnek olarak özetlenerek bu iki defterin 93 Harbi sonrasındaki gelişmelere birinci elden kayıtlarla nasıl etraflıca ışık tuttuğu gösterilecektir. Başka konulara ilişkin ön bilgi olması açısından ve araştırmacıların ilgisini çekmesi umuduyla Yıldız Esas Evrakı Defterleri ile içerdikleri konulara genel olarak ve diğer bazı örneklerine kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (BOA, Y.EE.d)

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'nde genel olarak defterler şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Osmanlı bürokrasisinde alınan kararların, hükme bağlanan konuların Divan ve Maliye kalemlerinde kaydolunduğu serilerdir... Tanzimat sonrası defterler ise; başta Sadâret olmak üzere nezâretler, vilayetler ve diğer dairelere ait olup, siyasi, ekonomik, adli vb. konular ile ilgili alınan kararlar ve yapılan*

yazışmaların kayıtlarının tutulduğu defter serileridir.”¹ Nejat Göyünç, Osmanlı Arşivi’ndeki defterlere 14. yüzyılın başlarından itibaren rastlandığını ve yaklaşık 300 bine ulaşan defter türü bulunduğunu söylemektedir.² Osmanlı Arşivi Rehberi’ne bakıldığında pek çok defter türü hakkında bilgi verilmektedir. Ele alınacak defterler bugün Y.EE.d. kodlu Yıldız Esas Evrakı Defterleri içerisinde yer almaktadır. 1876-1908 tarihleri arasında tutulmuş olan bu defterlerin toplam sayısı 1.215 adettir.³

Bu fon altında toplanan defterlerin tasnif ve düzenlenmesinin birkaç on yıl içinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Araştırmacılara yol göstermesi açısından bugüne kadar değişik zamanlarda Osmanlı Arşivi hakkında rehberler yayımlandı. 1955 tarihli Midhat Sertoğlu’nun *Muhteva bakımından Başvekâlet Arşivi* adlı eseri ile Atilla Çetin’in 1979 tarihli *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu* adlı eseri bunun ilk örnekleriydi.⁴ Ayrıca Atilla Çetin, 1979 tarihinde *Yıldız Arşivi’ne Dair* başlıklı makalesinde özellikle Yıldız Arşivi hakkında bilgiler verdi. Bu makalesinde Çetin, Yıldız Arşivi’ndeki defterleri ikiye ayırdı: 1. Evrak kaydına mahsus defterler, 2. Evrak hülâsa veya sûretlerine mahsus defterler.⁵ Ancak Yıldız Esas Evrakı Defterleri başlıklı ayrı bir fon henüz bulunmadığı için makalede bu defterler hakkında açıklayıcı bilgi yoktu. Benzer şekilde T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından ilk baskısı 1992 yılında yapılan *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* adlı kitapta da bu fon hakkında bilgi bulunmuyordu. İlerleyen yıllarda güncellenen *Osmanlı Arşivi Rehberi*’nin yeni baskıları yapıldı. 1992 ve 2000 tarihli rehberlerde ayrı bir fon olarak karşımıza

¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:147, 4. Baskı, İstanbul 2017, s.19-20.

² “Osmanlı Arşivi’nde XIV. yüzyıl başlarından itibaren defterlere rastlanmaktadır. Mesela arazi tahrirlerine ait bugüne ulaşabilen en eski defter 835 (1432) tarihini taşır ve XVI. yüzyılda ‘mufassal’, ‘icmal’ ve ‘timar rüznâme’ olmak üzere sayıları binleri geçer. Ayrıca XVI. yüzyılda Divan-ı Hümayun kalemlerine ait mühimme, ruûs, tahvil; defterdarlığa ait muhasebe, mukataa, rüznâme, tamirat keşif ve ahkam; askeri teşkilata ait mevâcib; vakıflara ait vakıf rüznâme defterleri ve benzerleriyle XVII. yüzyıldan sonra görülen şikayet defterleri, devletin sınırlarının ve teşkilatının zamanla büyümesi sonucu, bazıları evvelden mevcut, bir kısmı ihtiyaçtan doğan ve sayıları sadece Osmanlı Arşivi’nde yaklaşık 300.000’e ulaşan defter türlerini oluştururlar. Bunların dışında kazalarda kadılarca tutulan mahkeme kayıtları, merkezden gönderilen emirler ve mahalli kararların yazıldığı kadı sicilleri de önemli miktarlara ulaşmaktadır.” Bkz., Nejat Göyünç, “Defter”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, 1994, s.90.

³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.163.

⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.2.

⁵ Atilla Çetin, “Yıldız Arşivi’ne Dair”, *Tarih Dergisi*, Sayı:32, 1979, ss.563-586.

çıkmayan Yıldız Esas Evrakı Defterleri'nin bir kısmı, 2000 tarihli 2. baskıda Yıldız Tasnifi Defterleri adı altında yeni bir fon olarak sunuldu.⁶

2010 tarihli 3. baskıda Yıldız Esas Defterleri (Y.EE.d), 1214 adet defterden oluşuyordu.⁷ Söz konusu defterler 2017 tarihli *Osmanlı Arşivi Rehberi*'nin 4. baskısında Yıldız Esas Evrakı Defterleri adı altında 1215 adet olarak son şeklini aldı. *Osmanlı Arşivi Rehberi*'nin 2017 tarihli son baskısında verilen defterlerin listesi şöyledir:⁸

Defter Numarası	Defterin Adı / Konusu	Tarihi	
		Hicrî	Milâdî
1-5	Maruzât Kayıt Defterleri	1293-1316	1876-1898
6-138	Tezkirelerin ve İrade Hülâsalarının Kaydına Mahsûs Defterler	1294-1309	1877-1891
139-166	Maruzât Hülâsa Kayıt Defterleri	1294-1321	1877-1903
167-173	Maruzât-ı Hususiye Hülâsa Kayıt Defterleri	1295-1325	1878-1907
174	Mâbeyn-i Hümâyûn'a Mûteallik Evrakların Kayıt Defterleri	1297-1298	1879-1880
175-204	Padişaha Takdim Olunan Maruzât ile Sâdır Olan İrade Defterleri	1297-1321	1875-1903
205-210	Kanunları Hâvi Defterler	1302-1321	1884-1903
211-220	İstatistik Defterleri	1303-1322	1885-1904
221-241	Tercümeler	1306-1325	1888-1907
242-248	Padişaha Takdim Edilip Bâbîâlî'ye Havale Edilen İstidanâmelerin Hülâsalarıyla Cereyan Eden Muamelâta Dair Defterler	1313-1333	1895-1878
249-251	Daire-i Hususiye'den Sâdır Olan Muhtelif Konulardaki İradelerin Muamelât Kaydına Dair Olan Defterler	1313-1317	1895-1895
252-254	Mâbeyn-i Hümâyûn Zimmet Defteri	1314-1326	1896-1908
255-351	Müteferrik Defterler (Hazine-i Hassa Müteferrik Defterleri, Askerî Mevzuları Hâvi Müteferrik Defterler, Muhtelif Konulardaki Müteferrik Defterler, Müteferrik Matbu Eserler)	1295-1328	1878-1861
352-396	Müteferrik Diğer Eserler	1323-1327	1905-1910
397-403	Hazine-i Hümâyûn'dan Saraya Alınan ve Yıldız Müzesinde Mevcut Bulunan Eşyaya Dair Komisyonların Evrak ve Defterleri.	1312-1329	1894-1911
404-447	Bazı Zevat ve Makamlar Tarafından Takdim Olunan Risaleler Albümler ve Resimler	1293-1327	1876-1910
448-546	Çeşitli Perakende Evrak	1300-1327	1882-1910
547-562	Bazı Hususi İradeleri Havi Defterler	1318-1325	1900-1908
563-575	Selamlık Resminde Bulunan Askerî Ümeranın İsimlerini Gösterir Deft.	1303-1325	1885-1910
576-677	1296 Senesinden 1322 Senesine Kadar Askerî Kuvvetlerin Umumî Kuvve Cetvelleri Hülâsaları	1298-1326	1880-1909
678-700	1296 Senesinden 1314 Senesine Kadar Askerî Kuvvetlerin Mevcutlarını Gösterir Hülâsa Cetvelleri	1296-1314	1878-1897

⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:5, İstanbul 1992; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:42, 2. Baskı, İstanbul 2000. Ayrıca 1995 tarihinde bir katalog rehberi yayımlandı. Bkz., *Başbakanlık Osmanlı Katalogları Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:26, Ankara 1995.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:108, 3. Baskı, İstanbul 2010, ss.230-233.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2017, s.137-138.

701-746	Dahili, Harici Meselelerle Mali, İktisadi ve Sair Hususlara Dair Yazı Suretlerini Havi Defterler.	1264-1321	1847-1904
747-754	Saraylar ile 4. ve 6. Belediye Dairelerinin Tenvirine Dair İstanbul Şehri Tenvir Şirketi İdare Meclisi Azası Frants Simon, Hazine-i Hassa ve Şehremaneti Arasında Tanzim Edilen Türkçe ve Fransızca Mukâvele Suretlerini Havi Defterler.	1293-1315	1876-1898
755-765	Moskof Çarı, Kazak ve Sarıkamış Hatmanları ile Moskof Çarlarının Başvekiline Gönderilen Nâme-i Hümâyûnlarla Sadâret Yazılarının Suretlerini Havi Defterler ve Bahsi Geçen Yazıların Asıllarının Fotoğrafları	1036-1327	1626-1910
766	Defterler ve Resmi, Hususi Evrak Raptedilmiş Kartonlar (Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşa)	1300-1301	1882-1883
767-770	İşkodra'da Mirliya Rıza Paşa ile Harbiye Nezâreti Arasında Cereyan Eden Muhaberata Ait Evrakın Suretleri. (Bkz. Y.EE Dosya No: 146) III- 1297 Senesinde Başvekaletten, Hariciyeden ve Sair Yerlerden Gelen Tezkire Telgraf ve Diğer Yazıların Suretleri (Bkz. Y.EE Dosya No: 147) IV- 1306 Senesinde Sefaretlerden Gelen Telgraflarla Dış Politikaya Dair Yazılar ve Bazı Mühim Gazete Makalelerinin Tercümeleleri Suretleri (Bkz.Y.EE Dosya No: 148)	1271-1314	1854-1897
771-787	Kral, Şah ve Prenslıklardan Padişaha Yazılan ve Cevabı Verilen Evraka Ait Defterler.	1277-1295	1860-1878
788-962	Osmanlı Elçilerine Gönderilen Yazılarla Sava Paşa'dan, Odyan ve Vahan Efendi'lerden Gelen Muharrerat, Peşte Başşehbenderliği'nden Paris ve Viyana Elçiliklerinden Gönderilen Evrak Suretlerini Havi Defterler	1277-1327	1860-1910
963-1002	Forj Eşantiyer Firmasından Gönderilen Gemi Plan ve Projelerini Havi Dört Karton	1294-1327	1877-1910
1003-1025	Mali, İdarî, Dahili ve Harici Meselelere Dair Tezkire ve Mazbataların Suretlerini Havi Defterler	1296-1299	1878-1882
1026-1087	Muhtelif Tarihlerde İnşa veya Tamir Edilen Saraylara ve Yalılara Ait Masraf Defterleri	1298-1327	1881-1910
1088-1101	Mâbeyn'den Devair ve Vilayetlerle Bazı Zevata Yazılan Tezkire ve Muharrerat Müsveddelerini Havi Dosya Defteri. (Bkz. Y.EE Dosya No: 149 ve 150)	1293-1323	1876-1906
1102-1108	Sadâret Makamı ile Sair Dairelerden Mâbeyn'eTahdim Olunan Tezkire, Mazbata ve Diğer Evrak ile Mâbeyn'den Tebliğ Olunan İrâde Suretlerini Havi Defterler	1300-1312	1882-1895
1109-1126	Mâbeyn ile Paris, Petersburg, Berlin, Roma, Londra, Belgrad Elçilikleri ile Bulgaristan Komiserliği Arasında Cereyan Eden Muhaberata Ait Evrakın Suretlerini Havi Defter.	1303-1323	1885-1906
1127-1169	Mâbeyn ile Bazı Valiler ve Kumandanlar Arasında Geçen Muhaberata Ait Evrak Suretlerini Havi Defterler	1297-1323	1879-1906
1170-1183	Bulgaristan İşlerine Dair Hicri 1255 Senesinden 1311 Senesi Sonuna Kadar Alınan Kararlarla İrâde-i Seniyyeli Evrakın Suretlerini Havi Defterler ve Fihrist.	1255-1311	1839-1894
1184-1197	Umumiyetle Mısır Meselesine Dair 1299 Senesinden 1307 Senesine Kadar Vükela Meclisi Zabıtlarını, Maruzât Tezkireleri ve Konferans Tutanakları Suretlerini, Sudan'da Zuhur Eden Mehdi Hakkındaki Evrakın Suretlerini Muhtevi Defterler	1255-1323	1839-1906
1198-1203	Sultan II Abdülhamid'e ait Hususi El Defterleri ve Cüzdanlar.	1283-1327	1866-1910
1204-1214	Bazı Tezkire ve Evrak Suretlerini Havi Defterler	1296-1327	1878-1910
1215	Savaş Gemilerine Ait Albüm	1318	1900/1901

Kataloglara ilişkin yapılan sınıflandırmanın içeriği genellikle çok geniş tutulmuştur. Sadece kataloglara bakarak defterlerde hangi konular hakkında

bilgi bulunduğunun saptanması oldukça güçtür. Arşivin internet sitesi üzerinde yapılacak tarama ile (detaylı aramada sırasıyla Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız, Yıldız Esas Evrakı Defterleri) 1215 adet defterin özetlerine ulaşılabilir. Özetler incelendiğinde yukarıdaki sınıflandırmayı çeşitlendirmek ve sınıflandırmaya alternatif oluşturacak yeni sınıflandırmalar yapmak mümkün gözükmemektedir.

Örnek olması açısından defter özetlerinden hareketle şunlar eklenebilir: 28-83 nolu defterlerde Hariciye, Dahiliye, Adliye, Askeriye, Hazine-i Hassa Nezaretleri'ne mahsus tezkerelerin ve irade hülasalarının kayıtları; 212-219 nolu defterlerde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesince bütün orduların mevcut durumlarını ve buldukları mahalleri mübeyyin istatistik kayıtları; 448-460 nolu defterlerde Avrupa ajanslarının telgraf suretlerini havi kayıtlar; 461-505, 536-545 nolu defterlerde ecnebi gazetelerde münderiç bazı bentlerin tercümelerini havi kayıtlar; 795-796 nolu defterlerde Nafia işlerine dair maruzat tezkerelerinin suretlerini havi kayıtlar; 816-824 nolu defterlerde mabeynle kumandanlar arasındaki muhaberata ait evrak suretlerini havi kayıtlar; 930-934 nolu defterlerde Posta ve Telgraf Nezareti'nin 1315-6-7-8 mali yılı istatistik cetvellerini havi kayıtlar; 893-905, 1109-1130 nolu defterlerde arazi, emlak, gayrimenkullere ait kayıtlar; 226-241, 371-395, 982-989, 119-1200 nolu defterlerde çevirisi yapılan edebi eserler (Dilsiz Polis, Milyoner Çocuk, Mecburi Cinayet, Amerika Çölleri, Yabancı Bir Ölü, Vukuat-ı Zabita vs. romanlar) gibi spesifik konuların yer aldığı defterler de Yıldız Esas Evrakı Defterleri içinde bulunmaktadır. Detaylı olarak incelendiğinde geniş çaplı olması kaçınılmaz olacak ayrı bir sistematik sınıflandırma yapılabilir.

Bunların haricinde asıl vurgulanması gereken nokta şudur ki, bazen yüzlerce sayfa içeren bir defteri birkaç cümle ile özetlemek çok zordur ve doğal olarak defterdeki bilgilere ilişkin eksikler içermesi kaçınılmazdır. Bir defter hakkında yapılacak basit bir özet veya genelleme defterin içinde bulunan önemli kayıtların gözden kaçmasına neden olabilir. Bu defterlerdeki konular veya defter boyutu ile uzunluklarına ilişkin bir standart olmadığı da ayrıca belirtilmelidir. İnceleme fırsatı bulunan defterlerden bazılarında ilişkin şu açıklamalar yapılabilir:

29 nolu defter, 1877 yılının ortasına ait Hariciye Nezareti'ne mahsus tezkere ve irade özetlerini içeren 13 sayfalık bir defterdir.⁹

328, 329 ve 341 nolu defterlerde Osmanlı Devleti'nin ticaretine dair rakamlar bulunmaktadır.¹⁰

⁹ BOA, Y.EE.d., 29.

435 nolu defterde İngiltere'nin eski elçisi Sir Henry Elliot'un risalesinin tercümesi bulunmaktadır. Bu defter dört formadır ve muadil olan her forma 32 sayfadır.¹¹

439 nolu defterde, Mısır'ın işgalinin sonuçlarıyla ilgili Mısırlı Mustafa Kamil'in yazdığı Fransızca risale ve tercümesi vardır. Bu defter 14 sayfadır.¹²

441 nolu defter, 1907 yılına ait S. Vitman imzalı "Dersaadetde İngiltere ve Almanya" başlığını taşıyan ve Mütercimi Mahmut İzzet olan 10 sayfalık bir risalenin tercümesidir.¹³

461 nolu defter, 16 sayfadır ve 1883 yılına ait yabancı gazetelerde yer alan haberlerin tercümesine ilişkindir.¹⁴

751 nolu 91 sayfalık defterde II. Abdülhamit'in cülusunu takip eden gelişmelerde Sadarettin arz olunan tezkerelerin özetleri ile sadır olan irade suretleri yer alır.¹⁵

771 nolu defter 93 Harbi'ne ilişkindir. Fihristinde 93 vesikanın özeti bulunan 150 sayfalık bu defter özellikle savaş sürecine dair birçok bilgiyi içermektedir.¹⁶

789 nolu defter, 1877 yılının başında Londra ve Paris'e özel elçi sıfatıyla giden Odyan Efendi tarafından gönderilen 8 adet telgrafi içeren 14 sayfalık bir defterdir.¹⁷

¹⁰ BOA, Y.EE.d., 328; BOA, Y.EE.d., 329; BOA, Y.EE.d., 341. Sırasıyla 1298, 1299 (1882-83) ve 1312-1313 (1896-97) tarihlerine ait ayrıntılı ihracat ve ithalat rakamları ile yabancı devletlerle yapılan toplam ticaret hacimlerini içeren bu defterler iktisat tarihi ile ilgilenen araştırmacılar için eşsizdir. Osmanlı ticaret istatistiklerinin muntazam tutulup yayımlanmamış olması ve bu konuda genel olarak Osmanlı resmi kayıtlarından çıkarılan konsolosluk raporlarına muhtaç kalınması, süreklilik arz etmese de bu defterlerin önemini arttırmaktadır

¹¹ BOA, Y.EE.d., 435. Popüler olan bu risale, ilk olarak *The Nineteenth Century* dergisinde yayınlanıp buradan tercüme ile İstanbul'a gönderilmiş olmalıdır. Bkz., Henry Elliot, "The Death of Abdul Aziz and of Turkish Reform", *The Nineteenth Century*, XXIII/132, 1888, ss.276-296. Risale aynen matbu olarak, büyük ihtimalle İkinci Meşrutiyet döneminde basıldı. Bkz., Kitapçı İlyas, *İntihar mı İmate mi? yahud Vak'a-ı Sultan Aziz*, (tarihsiz). 1946 yılına gelindiğinde risale çevirenin veya yayına hazırlayanın bilgisi olmadan yayımlandı. Bkz., Henri Eliot, *Mithat Paşaya Dair, Bir Hakikatın Tezahürü*, Gün Basımevi, İstanbul 1946. Daha sonra risale transkripsiyon edilerek yeniden yayınlanmıştır.

¹² BOA, Y.EE.d., 439.

¹³ BOA, Y.EE.d., 441.

¹⁴ BOA, Y.EE.d., 461.

¹⁵ BOA, Y.EE.d., 751.

¹⁶ BOA, Y.EE.d., 771.

10 sayfa uzunluğundaki 794 nolu defter küçük boyutludur ve sadece Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi hakkında Padişah'ın mütalaasına dairdir.¹⁸

830 nolu defter, 86 sayfadır ve hususi vazifeyle Avrupa'ya gönderilen zevat ile yapılan yazışmaları içermektedir.¹⁹

998 nolu defterin içinde fihrist bulunur ve 235 sayfa uzunluğundadır. 1890'lı yıllara ait yabancı hükümdarlara gönderilen ve onlardan gelen mektuplara ilişkindir.²⁰

1020 nolu defterde, Berlin Kongresi sonrasında Rusya ile karara bağlanmayan konuların çözümü, Avusturya ile Bosna Hersek meselesi ve özellikle Yunan sınır meselesi ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. İçeriği ile ilgili bir de fihrist bulunan bu defter 60 sayfadır.²¹

1025 nolu defter, 1881 yılının sonunda Osmanlı Alman yakınlaşma çabaları çerçevesinde Berlin ve Viyana'ya gitmiş olan Ali Nizami Paşa ile Reşid Bey tarafından takdim olunan raporları içermektedir. 46 sayfa uzunluğundaki bu defterde sayfa numaraları belirtilmemiştir.²²

1082 nolu defter, 21 Temmuz 1905 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'e düzenlenen suikast girişimi ile ilgilidir. 89 sayfalık bu defterde suikast girişiminin ayrıntıları ile suikastla ilişkili kişilerin ve suikast malzemelerinin görselleri yer almaktadır.²³

1184 nolu defter, Mısır'ın İngiltere tarafından işgalini takip eden süreçteki gelişmelere ilişkin 209 sayfalık bir defterdir. Büyük oranda mazbatalar ile sefirlerle yazışmalar, iradeler, tezkerelerden oluşmaktadır.²⁴ Benzer şekilde, devam niteliğinde olan 1185 nolu defter de 251 sayfadır.²⁵ 60 sayfa olan 1186 nolu defterde de 1883 sonu ve 1884 başındaki Mısır'a ilişkin encümen mazbataları bulunur.²⁶ 1187 nolu defter 124 sayfadır ve içinde 1888 yılına ait Süveyş Kanalı, Sudan ve özellikle Mısır'a ilişkin

¹⁷ BOA, Y.EE.d., 789.

¹⁸ BOA, Y.EE.d., 794.

¹⁹ BOA, Y.EE.d., 830.

²⁰ BOA, Y.EE.d., 998.

²¹ BOA, Y.EE.d., 1020.

²² BOA, Y.EE.d., 1025.

²³ BOA, Y.EE.d., 1082. Bu defter transkripsiyon edilerek yayımlanmıştır. Bkz., *Sultan'a Suikast, Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bomba Hadisesi Fezlekesi*, yay. haz. Haluk Selvi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2013.

²⁴ BOA, Y.EE.d., 1184.

²⁵ BOA, Y.EE.d., 1185.

²⁶ BOA, Y.EE.d., 1186.

sefaretlerle yazışmaları, hususi ve maruzat tezkerelerini, Meclis-i Vükela ve Meclis-i Mahsus mazbatalarını ve mukavelenameleri yer alır.²⁷

1190 nolu defter, 1255 senesinden 1310 senesine kadar Mısır meselesine dair sadır olan İrade-i Seniyye suretlerini içermektedir. 207 sayfa olan defterin ilk 177 sayfasında 1041 İrade-i Seniyye ve son 30 sayfasında taltifatlar yer almaktadır. Bu defterde “*Babîlî hazine evrakında mahfuz olan*” iradelerin sadece başlıkları bulunmaktadır.²⁸

Son sayfasında 385 sayfa numarası verilmesine rağmen 1213 nolu defter, boş sayfalarla birlikte 102 sayfalık küçük boyutlu bir defterdir. İçinde 93 Harbi sonrasına ilişkin olan Şarkî Rumeli'nin tahliyesi, Yunan sınır meselesi, Rusya ile barış sonrasına kalan bazı konularla birlikte özellikle Kıbrıs'ın İngiltere'nin idaresine geçiş sürecine dair kayıtlar bulunmaktadır.²⁹

Dönemin Panoramik Özeti

Balkanlar'da 1875 yılında başlayan olaylar 1878 yılına kadar devam etti ve meydana gelen olaylar pek çok araştırmacı tarafından Doğu Krizi (Eastern Crisis) veya Balkan Krizi (Balkan Crisis) olarak adlandırıldı. Üç yıl içinde yaşananlar, Büyük Güçler'in ve uluslararası kamuoyunun Osmanlı'dan uzaklaşmasına neden oldu. Ve sonunda Rusya, Osmanlı Devleti ile kimsenin doğrudan karışmadığı bir savaşı başlatabildi.

Balkanlarda meydana gelen olaylar haricinde 1876 yılı Osmanlı İmparatorluğu için birçok ilkleri de beraberinde getirdi. 1876 yılında Osmanlı tarihinde ilk defa tahta üç padişah oturdu. Yine aynı yıl ilk defa Osmanlı Devleti bir anayasayı kabul etti. Kanun-ı Esasi ile padişahın yetkileri kısıtlandı. Yine Osmanlı tarihinde kısa sayılabilecek bir süre önce alınan dış borçlar, içinden çıkılmaz bir hal aldığı için Osmanlı maliyesi iflasını açıkladı ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne giden süreç başladı. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni dış politikada olduğu kadar iç politikada da yoğun bir döneme soktu.

Dönemin kapısı 1875 yılında Hersek'e bağlı küçük bir kazada vergi meselesi yüzünden çıkan olaylarla açıldı. Kısa sürede önce Bosna sonra da farklı boyutlarla neredeyse bütün Balkanlar sürece dâhil oldu. Uzaklaşan olaylar zamanla bir iç mesele olmaktan çıkarak Büyük devletlerin resmen gelişmelere müdahil olduğu bir hal aldı.

²⁷ BOA, Y.EE.d., 1187.

²⁸ BOA, Y.EE.d., 1190.

²⁹ BOA, Y.EE.d., 1213.

1876 yılının Mayıs ayı başında Bulgarlar ayaklandı. Osmanlı yönetimi Hersek isyanında yaptığı hatayı tekrarlamamak yani ayaklanmanın uzayıp gitmesine izin vermemek için önlemler aldı. Ancak Bulgar isyanı sırasında yaşananlar büyük abartılarla uluslararası arenada yankılandı. Osmanlı'nın yaşadığı mali kriz sonucunda borç ödemelerini askıya alması tepkinin büyümesinde etkili oldu.

Bosna ve Hersek'te isyan devam ederken ve Bulgar İsyanı'nın çıktığı haftanın sonunda Selanik Vakası ya da Kız Vakası olarak tarih sayfalarında yerini alan olay meydana geldi. Sevdiği Müslüman erkekle evlenebilmek için dinini değiştirmeye karar veren Bulgar bir kızın Selanik'e gelmesiyle başlayan olaylar sonucunda duruma müdahale etmek isteyen Fransız Konsolosu (Jules Moulin) ve Alman Konsolosu (Eric Abbott) çıkan arbedede hayatlarını kaybetti.

Bu olaylar sırasında Avrupa diplomasisi Osmanlı'ya odaklandı. Doğu Sorunu en yoğun dönemlerinden birini yaşıyordu. Sorunların yankıları devam ederken 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, ertesi günün sabahında ise Karadağ Osmanlı'ya savaş açtılar. Savaş hali, Rusların 30 Ekim 1876 tarihinde verdikleri ultimatoma kadar sürdü. Büyük devletlerin özellikle İngiltere'nin yoğun çabası ile toplanan İstanbul (Tersane) Konferansı'nda dayatılan ağır şartlar Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmediği için Osmanlı Rus Savaşı'nın kapısı aralandı.

24 Nisan 1877 tarihinde Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Savaşın görünürdeki nedeni Osmanlı Devleti'nin sunulan teklifleri kabul etmemesi ve reformlara yanaşmamasıydı. Aslında, Balkanlarda istediği düzenlemeyi Osmanlı Devleti'ne kabul ettiremeyen ve yıllardır diğer devletleri Osmanlı'dan soyutlama politikasında başarıya ulaşan Rusya'nın son hamlesiydi bu. Savaş başladığı zaman Osmanlı Devleti'nin en çok güvendiği İngiltere Devleti tarafsızlığını açıkladı. Bu açıklama büyük ihtimalle Osmanlı yöneticileri tarafından şaşırtıcı olmadı. Çünkü Balkan Krizi boyunca İngiltere, şartların kötüleştiği durumlarda Osmanlı'ya Kırım Savaşı'ndaki gibi bir yardımı kendisinden beklememesini defalarca ve açıkça söylemişti.

93 Harbi Osmanlı Devleti için tam bir felaket ile sonuçlandı. Ruslar Doğu'da Kars, Ardahan ve Batum'u almış, Batı'da ise İstanbul kapılarına kadar dayanmıştı. İşte tam bu sırada Osmanlı Devleti'nin izleyeceği politika ve diğer devletlerin tutumu Osmanlı'nın kaderini şekillendirecekti. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (BOA, Y.EE.d)* içinde yer alan 1016 ve 1017 nolu defterlerin sunduğu bilgilerin yardımı ile bu sürece daha yakından bakmak mümkün hale gelecektir.

1875-1878 tarihleri arasında meydana gelen bu olaylar ve diplomatik süreç hakkında birçok değerli eser vardır.³⁰ Ayrıca arşivlerde bolca kaynak bulunmaktadır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan kaynaklar titiz bir çalışma gerektirmektedir. Çünkü görüldüğü kadarıyla aynı konu hakkında bir araya getirilmiş veya derlenmiş vesikaları bulmak güçtür.³¹ Buradaki konularla ilgili belgeleri bir araya getirerek konu akışımı eksiksiz ve tutarlı şekilde oluşturmak zahmetli ve yorucudur.

Hâlbuki İngiliz arşiv kaynaklarına bakıldığı zaman konular hakkındaki gelişmeleri bir arada sunan kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar arasında İngiliz

³⁰ Bu çalışmanın amacı dönemin tarihsel olaylarının anlatımı, analizi ve değerlendirmesi olmadığı için çok kısa şekilde bahsedilen gelişmelere ilişkin dipnot yığınları oluşturulmasından kaçınılmıştır. Özetlenen dönem bu çalışmanın yazarı tarafından doktora tezinde detaylı şekilde incelendiği için burada sadece konuyla ilgili bazı temel kaynaklara işaret edilecektir. Yabancı kaynaklardan bazıları şunlardır: A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Clarendon Press, London 1954; B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*, Archon Books, London 1962; David, Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878*, Stanford University Press, California 1936; James Peter Phillips, *The Eastern Crisis, 1875-1878, in British and Russian Press and Society*, PhD Thesis, University of Nottingham 2012; Mihailo D. Stojanovic, *The Great Powers and the Balkans 1875-1878*, Cambridge University Press, London 1939; *Ottoman Diplomatic Documents on "the Eastern Question", the Balkan Crisis (1875-1878)*, IV Part, Ed.: Sinan Kunalalp, Gül Tokay, The Isis Press, İstanbul 2013-2014; Richard Millman, *Britian and the Eastern Question 1875-1878*, Oxford 1979; W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After, A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, Second Edition, Frank Cass & Co. Ltd., London 1963; Walter George Wirthwein, *Britain and the Balkan Crisis: 1875-1878*, Columbia University Press, New York 1935; William L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890*, Alfred A. Knopf, New York 1939. Konu ile ilgili Türkçe literatürdeki temel eserlerden bazıları şunlardır: Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l-Hakâyik, 93 Harbi'nin Arka Planı, Harbin Zuhuru Safahâtı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar*, Hazırlayan: Ömer Fâruk Can, TTK Yayınları, Ankara 2015; Ahmed Mithat, *Üss-i İnkulâb*, Kısmı Evvel, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1294; Ahmed Mithat, *Üss-i İnkulâb*, Kısmı Sani, Takvim-i Vakayi' Matbaası, İstanbul 1295; Ali Fuat Türkğeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt:II, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:VII-VIII, TTK Yayınları, Ankara 2011; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2010; İbrahim Halil, *1875'den 1878' kadar Şark Muharebatı, Bosna ve Hersek ve Bulgaristan İhtilalatı*, Birinci Cild, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1328; Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul 1983; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, YKY, 2. Baskı, İstanbul 2010, ss.195-234, vd. Bu eserlerin dışında 1875-1878 yılları arasında meydana gelen olaylarla ilgili spesifik olarak pek çok tez, kitap ve makale yazılmıştır. Bu eserler için ayrıca bibliyografik bir çalışma gerekir.

³¹ Mesela, Bosna ve Hersek ile ilgili arşiv kaynakları derlenmiştir. Ancak bu eser içinde Bosna ve Hersek'teki isyan ile ilgili bilgi bulmak zordur. Bkz., *Bosna - Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992.

Parlamentosu'na sunulmak üzere hazırlanmış belgeleri tanımlayan *Parliamentary Papers*'lar, konu bütünlüğünü sağlayacak ve kronolojik olarak olayları aydınlatacak yazışmalardan, raporlardan, direktiflerden, ekonomik ve toplumsal verilerden vs. oluşmaktadır.

Ele alınan dönemle ilgili hazırlanan *Papers*'lar arasında örnek olması açısından, Bosna ve Hersek'teki olaylarla ilgili belgelere *British House of Commons Parliamentary Papers, 1876 [C.1475] Turkey, No. 2 (1876). Correspondence Respecting Affairs in Bosnia and the Herzegovina*'dan ulaşılabilir. Aynı şekilde 1876'daki olaylarla ilgili olarak *British House of Commons Parliamentary Papers, 1876 [C.1558] Turkey, No. 5 (1876). Further Correspondence Respecting Affairs in Turkey*'ye ve Selanik'te öldürülen konsoloslar için *British House of Commons Parliamentary Papers, 1876 [C.1547] Turkey, No. 4 (1876). Correspondence Respecting the Murder of the French and German Consuls at Salonica*'ya bakılabilir. 1876 yılında meydana gelen Osmanlı-Sırp ve Osmanlı-Karadağ Savaşlarına dair diplomatik gelişmeleri içeren 1090 belgenin bulunduğu 801 sayfalık *British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1640] Turkey, No. 1 (1877). Correspondence Respecting the Affairs of Turkey* ile 1876-1877 yıllarını kapsayan *British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1641] Turkey, No. 2 (1877). Correspondence Respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey: 1876-1877* araştırmacılar için önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı topraklarındaki gelişmeleri merkeze alan bu örnekler uzayıp gitmektedir.

Söz konusu dönemle ilgili *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde benzer şekilde aynı konuyla ilgili çeşitli vesikaların bir araya getirilmesi ile hazırlanmış ve konu akışının takip edilebileceği örnekler nadirdir. Ele alınan iki defter içerdikleri belgeler ve bilgiler dolayısıyla neredeyse yukarıda örneği verilen *Parliamentary Papers*'lar ayarındadır. *Yıldız Esas Evrakı Defterleri* arasındaki bu iki defter 93 Harbi sonrasındaki gelişmelere ilişkin müstesna örneklerdendir. Bununla birlikte ele alınan dönemle ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda görüldüğü kadarıyla bu iki defterden yararlanılmadığı anlaşılmaktadır.³² 93 Harbi sonrasındaki gelişmeleri ele

³² Mahmut Celâleddin Paşa'nın, *Mir'ât-ı Hakikat* isimli eserinde defterde yer alan bazı bilgilere rastlanmaktadır. Dönemin tanıklığını yapan Mahmut Celâleddin Paşa'nın bu bilgileri defterden mi elde ettiği yoksa çeşitli belgeler vasıtasıyla mı bu bilgelere ulaştığını bilmek mümkün değildir. Çünkü döneme ilişkin kuşkusuz en önemli eser olan *Mir'ât-ı Hakikat*'ta bilgilerin referansları yani dipnotları yoktur ve çoğunlukla olaylar tarihsel süreçte akıp giderken verilen bilgilerin tarihleri sıklıkla vurgulanmamıştır. Ayrıca istisna olarak bu çalışmanın yazarı, doktora tezinde bu defterlerden faydalanmış olup, defterlerin sunduğu özgün bilgilere ve defterlerin yer aldığı fonun önemine dikkat çekmek adına bu çalışmayı kaleme almıştır.

alan çalışmalar için yol gösterecek bu iki defter örneğinden hareketle genel olarak Yıldız Esas Evrakı Defterleri, yapılacak çalışmalara daha çok kaynaklık ettiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarının daha iyi anlaşılacağına şüphe yoktur.

1016 ve 1017 nolu Defterler

Detaylı olarak incelenen 1016 ve 1017 nolu defterlerin fiziki durumu gayet iyi durumdadır. Rika olarak kaydedilen bu defterlerden ilki 255, ikincisi 283 sayfadır. Bazı sayfalar boş bırakıldığı veya atlandığı için ilk defterde yazılı sayfa sayısı 254, ikincisinde ise 243'tür.

Defterler özetle, 93 Harbi'nin sonundaki mütareke girişimleri ve pazarlıkları, devam eden askeri harekât, siyasi olaylar ve uluslararası arenadaki diplomatik sürece ışık tutacak yazışmalar ve kararlar ile barış sonrasında Rus askerinin geri çekilmesi, mali durum, askeri yargılamalar ve barış sonrasına kalan sorunlara ilişkin bilgiler vermektedir.

İçeriklerine bakıldığı zaman padişah kararları, sadaret tezkereleri, vükela mazbataları, sefirlerle yazışmalar, Padişahın İngiltere Kraliçesi ve Rus Çarı ile telgraflaşmaları gibi pek çok farklı kayıt bu defterlerde yer almaktadır.

1016 nolu defter, savaşa bir son vermek için teşebbüste bulunmanın farz olduğu yazılı 9 Muharrem 1295 (13.01.1878) tarihli *Sadaret Tezkeresi* ile başlar. (s.1) Mütareke görüşmelerini gerçekleştirmek için iki murahhas tayin edilir: Hazine-i Hassa-ı Şahane Nazırı Namık Paşa ve Hariciye Nazırı Server Paşa. (s.2-3) Rus İmparatoru'ndan gelen telgrafın tercümesinde İmparator "*ben de sizin gibi barış ve dostluğun tesisini arzu ederim*" der, ancak belirttikleri şartların kabul edilmesi durumunda. (s.6) Rusya'nın mütareke şartlarının ne olduğu 20 Kânunusani 1878 tarihinde murahhaslardan gelen telgrafnameden öğrenilir. Karadağ, Memleketeyn ve Sırbistan'ın bağımsızlığı kabul edilecek, Bosna ve Hersek mümtaz idareye nail olacak, Rusya'ya savaş tazminatı ödenecek ve Rusya'nın İstanbul ve Karadeniz'deki hukuku karara bağlanacak. Bu şartlar kabul edildiği takdirde silahlar susacaktır. (s.7-9)

Ancak savaşın çıkma sebebi zaten bu önerilerin kabul edilmemesiydi ve şimdi biraz daha ağırlaşmıştı durum. Bu nedenle ilk başta öneriler kabul görmedi. 1856 Paris Antlaşması'nın barış için temel alınması isteği Osmanlı tarafında hâkimdi. Ayrıca boğazlar konusu tamamen "*Avrupa menafi-i umumiyesine müteallik*"ti. (s.9-10) Savaş tazminatı ise Osmanlı için hatıra getirilecek mevaddan değildi. (s.21) Rusya'dan gelen cevap kesindi: ya kabul ya da reddedin. (s.12) Rus ordusu İstanbul yolundaydı ve

şartlar Osmanlı için daha da ağırlaşabileceği tehdidi ile Rusya kati tavrını gösterdi. (s.14) Osmanlı tarafı ise ara yol bulma çabaları içinde geri adım atmaya razı gözüküyordu ama Server ve Namık Paşalara verilen talimat da açıktı: “*teklifleri savuşturmaya çalışın.*” (s.19) En önemli konu bir an önce mütarekenin imzalanması ve silahların susturulmasıydı. (s.21)

1016 nolu defterin ilk sayfalarında yer alan yukarıdaki bilgiler, tarafların 1878 yılı başında artık barışı arzuladıkları ve barış için girişimde bulduklarını gösteriyor. İki tarafın ortak bir paydada buluşması ise kolay olmayacaktı.

Osmanlı Devleti'nin takındığı politika sonucunda savunduğu haklarından vazgeçmek istemediği anlaşılıyor. Tam burada 19. yüzyıl boyunca dış politikada sürdürülen diplomasi çarklarının tekrar çalıştırılma denemeleri karşımıza çıkar. Defterin ilerleyen sayfalarındaki kayıtlarda Osmanlı Devleti'nin kendisine yardım edebileceğine inandığı ve eğer bir kurtuluş mümkünse bunu yapabilecek gücün onda olduğunu düşündüğü İngiltere'yi sürece dâhil etme çabaları izlenir.

13 Muharrem 1295 (17.01.1878) tarihli *Sadaret Tezkeresi*'nde İngiltere Devleti ile görüşüldüğü ve İngiliz Kraliçesi'ne telgraf gönderildiği bilgisi bulunuyor. (ss.25-27) Aynı tarihli *Meclis-i Vükela Mazbatası*'nda konu uzunca aktarılır. (ss.28-44) Mazbatada İngiltere'nin meselenin başından beri Osmanlı Devleti'ne fiili yardım konusunda ümit verdiği ve arabuluculuk yapacağını bildirdiği halde sonradan ağız değiştirdiği bilgisi yer alır. İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Henry Layard'ın durumun vahametine dair bir yazıyı İngiliz Hükümeti'ne ve Kraliçe'ye göndermesi bir şeyi değiştirmez. (s.32) Lord Derby İngiltere'deki Osmanlı elçisi Musurus Paşa'ya elinden geleni yapacağını bildirerek yine de İngiltere'den bir şey beklenilmemesini ifade eder. (s.36) Ancak Ruslar boğazları zapt ederse ve Gelibolu'ya asker sevk ederse, İngiltere tarafsızlığını korumak kaydıyla Osmanlı'nın isteği üzerine donanmasını ve askerini sevk edebilir. (s.41) Lord Derby'nin sözleri malum olan İngiliz politikasının yani “*İngiltere Devletince bitarafılık yolundan çıkılda bize nafi' (yararlı) asar-ı fiiliye gösterilmeyeceği şimdi değil meselenin zuhurundan beri malum olduğu halde Devlet-i Aliyye'yi ümide düşürmek politikasından dahi geri durulmadığı*”nı bir kez daha hatırlatır. (s.42)

İngiltere için önemli olan nokta, Rusların Boğazlara ve İstanbul'a yerleşmesine engel olmaktı. Osmanlı Devleti ise içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için İngiltere'nin doğrudan doğruya savaşa müdahale etmesini istiyordu. En azından İngiltere'nin arabuluculuğu ile Rus

ilerlemesi durdurularak İstanbul'un güvenliği sağlanabilirdi. İstanbul elden çıkarsa bir daha bizim olamaz deniliyordu. (s.72)

Defterin içerdiği belgelerin önemli kısmı barışın sağlanabilmesi için Rus tekliflerinin kabul edilebilir hale getirilmesi ile İngiltere'nin yardımını sağlamaya yönelik verilen diplomatik uğraşları içeriyor. İngiltere'nin isteği ise, savaşa taraf olmadan kendi çıkarlarını korumak yönündeydi. Bu nedenle donanmasını boğazlara getirmeyi bir oldubitti ile gerçekleştirmek istedi. 13 Kânunusani 93 (25.01.1878) tarihindeki *Taraf-ı Sadarettin Tezkere-i Mahsusa*'da İngiltere'nin donanmasını boğazdan geçirmesi için amirale emir verdiği yazılıyordu. (s.47) Bunun mütarekeye ters bir hareket olacağından dolayı donanmanın Osmanlı'nın daveti olmadan geldiğini İngiltere'nin Rusya'ya bildirmesi istendi. (s.48-49) *Hariciye Nezareti'ne Londra Sefiri Musurus Paşa'dan gelen Telgrafnamenin Hulasa-yı Mealinin Tercümesi*'nde İngiliz donanmasının geliş amacı ve Rusya'ya haber verildiği yazılıyordu: “Mütareke şeraitinin parlamentoya tebliğ olunması üzerine İstanbul'da bulunan İngiliz tebaasının muhafaza-ı can ve malları zımnında altı kuta sefine ile Amiral Horbin'in Dersaadet'e azimeti için emir verildiğine ve bu karardan Rusya Devleti'ne malumat verilmekle beraber...” diğer devletler de bilgilendirildi. (08.02.78) (s.105)

İngiliz donanması halen yoldayken gelmemesi konusunda yapılan istek kabul görmedi. (13.02.78) (s.124) Donanmanın gelmemesi konusunda Ruslar baskı yapıyordu. Bu nedenle *Hariciye Nezareti'nden Londra Sefaret-i Seniyyesi*'ne gönderilen telgrafnamede donanmanın İstanbul'a gelmesinin büyük felaketlere yol açacağı söylendi. Talep reddedildiği halde yine de donanmanın gönderilmesi haklı olarak şu sorunun sorulmasına neden oldu: “donanma dost ve müttefik bir devlet donanması gibi mi yani bizimle birleşmek niyetiyle mi gelecektir (?)” Aksi takdirde gemilerin Marmara sularında bulunmasına Osmanlı Devleti kesinlikle rıza göstermeyecekti. (s.125) *Londra Sefaret-i Seniyyesi*'den 16.02.78 tarihinde gelen cevapta Lord Derby'nin şu sözleri aktarıldı: “Donanmamızın İstanbul'a gönderilmesi bir dost devletin kuvve-i bahriyesi sıfatıyla olub yoksa bir müttefik sıfatıyla veyahud akd-i ittifak maksadıyla değildir. Biz bitarafız ve Rusya ile hal-ı sulhtayız ve muharebeden ictinab etmekteyiz (sakınmaktayız). İşte şimdilik mevkimiz budur. Fakat bu mevkimiz tagayyür edemez (değişemez) dahi demem. Ahval-ı hazırta o derecede ağır ve müşküldür ki Rusya ile muharebeye tutuşmak mecburiyetinde bulunmaktığımız dahi mümkündür. Bu halde bitaraf kalmayub sizinle müttefik oluruz. Şimdilik şunu bilmelisiniz ki donanmayı göndermenin esasen ve katiyen sebebi Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin boğazlarca olan hukuk-u hükümdarisinin serbest-i cereyanı Rusya'nın olabada bir kudret-i

münhasıra istihsal etmesinin men'-i maddeleri olub bu babda Devlet-i Aliyye'nin menafi'ne ne kadar el verir ise İngiltere'nin menafi'ne daha o mertebede muvafıktır. İstanbul'a takriben kırk mil mesafede bulunan Mudanya Körfezi'nde ikamete emir almış olan donanmamızın gelişini herhalde bir dost devletin kuvve-i bahriyesi sıfatıyla olub şayed Zat-ı Hümayun-u Mülûkâne'nin nefs-i şahaneleri bir tehlikede bulunacak olur ise anlara asr-ı müzaheret (yardım) etmeğe dahi bir vazife-i acile ad edebilecektir.” (s.128-129) Lord Derby'nin sözlerinden kısaca şu anlaşılıyor: sizinle dostuz ama Rusya ile düşman değiliz; ta ki Ruslar boğazlara yaklaşınca kadar.

Donanma konusunun tartışıldığı sırada Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit ile İngiliz Kraliçesi ve Rus Çarı arasında bir dizi telgraflaşma meydana geldi. Özetle Rus Çarı İngiliz donanmasının boğazlardan geçmesini istemiyordu ve eğer bu olursa emniyet amacıyla Rus askerinin bir kısmı İstanbul'a girebilirdi. Osmanlı Padişahı ise bunu engellemek için Kraliçe nezdinde girişimde bulunup donanmanın geri çekilmesi isteğini bildirdi. Kraliçe, durumun Rusya'ya iletildiği ve Rus askerinin İstanbul'a girmesinin kabul edilemeyeceği cevabını verdi. (s.51, 96-97, 116-119, 134-6, 167-168, 186)

Donanma konusu sonuçta, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskı sonucu İngiliz donanmasının İstanbul'a elli mil mesafede Marmara Denizi'ndeki Mudanya'ya demirlemesiyle çözülmüş görülüyor. (s.167) Ancak ilerleyen safhalarda Rusya, İngiliz donanmasından duyduğu rahatsızlığı Osmanlı Devleti'ne karşı koz olarak kullanmaya devam edecekti.

Donanma konusu defterin içindeki sayfalarda yerini alırken diğer taraftan barış şartlarının düzenlenmesi amacıyla başlayan görüşmeler Osmanlı ve Rusya Devleti arasında devam ediyordu. Rusya'nın silahların susturulması için Osmanlı Devleti'nden talep ettiği 6 maddelik şartı vardı. Öncelikle bu maddeler yumuşatılmaya çalışıldı. Ancak Rusya'nın tavrı netti. Bu durumda 23.01.1878 tarihinde konu önce Daire-i Askeriye'de görüşüldü ve kabul edilmek mecburiyetinde kalındı. Meclis-i Umumi'de tasdik edildi ve Kanun-ı Esasi'ye göre son kararı vermesi için padişaha gönderildi. (s.57) Defterde yer alan Meclis-i Vükela Mazbatasında görüşmeler ve kararlar uzun uzun anlatıldı. (ss.60-79) Söz konusu mazbata içinde Nikola'nın yazısının ultimatome niteliğinde olduğu belirtildi. (s.68) Ayrıca eğer şartları reddedersek savaşabilir miyiz sorusuna olumlu bir cevap verilemedi. (s.70-71) Sonuçta 31.01.1878 tarihinde altı şartın taraflarca kabul edildiği bir protokol imzalandı. (ss.80-82) Ardından mütareke şartları konuşulmaya başlandı. (ss.83-89) 05.02.1878 tarihli

Suret-i İrade-i Seniyye'de murahhas paşaların geri gelmeleri ve mütarekeyi görüşecek Rusya murahhasının geliş tarihlerinin bildirilmesiyle birlikte askeri tertibat ve muhafaza için gerekli önlemin alınması bildirildi. (s.103)

Barış görüşmelerini Osmanlı tarafında Safvet Paşa ve Sadullah Bey, Rus tarafında ise Kont İgnatiev ile Mösyö Nelidof yürütecekti. Osmanlı temsilcileri aldıkları mezuniyet ile mütareke imzalayabileceklerdi. Safvet Paşa ve Sadullah Bey'e verilen talimat deftere uzunca kaydedilmiştir. (s.106-115)

Görüşmelerin başladığı ilk gün yani 14.02.1878 tarihliyle Edirne'de bulunan Murahhas Safvet Paşa Hazretleri'nden Başvekâlet-ı Celile'ye yazılan tahriratın sureti'nde Rus temsilcilerinin lisan ve ifadelerinin çok şedid (sert, şiddetli) olduğu ve elimizdeki talimata uygun hareket etmeye çalışacağım diye yazılıyordu. (ss.131-133)

Safvet Paşa'dan gelen yazıya göre, Rusya isteklerinde kararlı ve aceleci davranıyordu. Görüşmelerin seyri Safvet Paşa'nın gönderdiği yazılardan izlenebilir. (s.136-162) Rusya barış esaslarını olduğu gibi kabul ettirmek istiyordu. Aceleci davranmalarının sebebi ise diğer devletlerin barış şartlarına karışmasına meydan vermemekti. (s.137-138) Safvet Paşa'nın 17.02.1878 tarihinde gönderdiği yazıda Padişah'ın Rus İmparatoru'na taleplerin ağır olduğu ve kabul edilemeyeceği hakkında bir telgraf göndermesinin faydalı olacağını belirtiyordu. “Zira Kont İgnatiev müzakeramız bir haftaya kadar hitampezir olmaz ise bir ultiमतom vermeğe mecbur olacağını taraf-ı acizaneme işrab eyledi (ima etti.)” (s.163-164)

Rus tarafının direttikleri konulardan birisi tazminattı. İddialarına göre, 100 bin asker ve 2 milyon ruble kaybetmişlerdi. (s.137) İstekleri arasında altı kıta geminin bulunduğu donanma maddesi vardı. II. Abdülhamit 27.02.1878 tarihli bir *Namika-ı Hümayun (Padişah Mektubu)* ile buna karşı tavrını gösterdi: “Başvekil Paşa'ya ve Safvet Paşa'ya vesair vükelaya kasekle (yeminle) beyan ederim ki, Donanma-yı Hümayunum elden çıkarılmasına kata' reyim ve rizam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder fakat bu donanma maddesini esasen red ederim ve esbab-ı mucibesini (gerekçesini) dahi beyana muktedirim. İcabı halinde donanmayı gaib etmemek için canımı fedaya hazırım.” (s.168) Durumun nazikliği dolayısıyla, söylediklerinin yanlış anlaşılması için aynı tarihte bir *Namika-ı Hümayun* daha yazan Padişah, “her türlü fedakarlık ibaresinin... donanma maddesinden başka bir şeye aid olmadığını” belirtme ihtiyacı duydu. (s.199-200)

Defterin son sayfalarına yaklaşırken görüşmelerin Edirne'den Ayastefonas'a kaydırıldığına ve Osmanlı tarafının kararları imzalamaktan başka çaresi olmadığına dair belgeler karşımıza çıkıyor. (173-184, 201-203) 02.03.1878 tarihli İrade-i Seniyye'de yazılanlar durumu özetliyor: “*esasen pek ziyade muzır ve Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i hayatiyesini muhill (bozan) maddeler olarak kabul ve ihtiyarı değil, tasavvuru bile tecviz olunamayacağından...*” devletin ve askerinin bu günkü durumu nedeniyle karşı koyacak durumu olamadığı için ve “*tazminatı harbiye meselesinden altı kıta zırhlı sefinenin terki maddesinin katiyen bertaraf edildiği dahi suret-i maruzadan anlaşıldığından*” tekliflerin, İstanbul kapısına yakın gelmiş olan Rusya askerinin şimdiden Edirne'den öteye çekilmesi şartıyla kabul olunması buyruldu. (s.173-174) 03.03.1878 tarihinde Ayastefanos'ta bulunan Safvet Paşa'dan gelen telgrafta bugün saat 11 sularında sulh mukavelesinin imzalandığı ve mühürlendiği haberi geldi. (s.221) 15 gün içinde padişahın onayı gerekiyordu ki Vekâlet Tezkeresi'nin yazıldığı aynı gün tarihli (05.03.1878) İrade-i Seniyye ile onaylandı. (s.225) Bundan sonra Edirne'de bulunan Rus askerinin çekilmesine ilişkin konular (s.227-239, 250) ve dostluğun tekrar başlayacağına dair yazışmalar ile defter son bulmaktadır.

1016 nolu defterin devamı niteliğinde olan 1017 nolu defter bir önceki defterde kalan konudan devam ediyor. İlk belge *Taraf-ı Eşref-ı Hazret-i Padişahiye 6 Mart 78 tarihli Rusya İmparatoru'ndan gelen namenin tercümesidir*. Bu mektupta hazırlanan muahedenamenin Rusya tarafından da imzalandığı yazılıyor ve bunun dostça ilişkilerin başlangıcı olması temennisi yer alıyor. (s.1)

1017 nolu deftere genel olarak bakıldığı zaman, kayıt edilen konular ilk deftere göre biraz daha çeşitlidir. Rusya ve İngiltere ile devam eden diplomatik sürece Avusturya'nın da katıldığı görülür. Rusya ile Edirne'de bulunan Rus askerinin geri çekilmesi, İngiltere'nin İzmit'te bulunan donanmasının durumu ve Avusturya ile Bosna ve Hersek konusu defterin içinde yer alan kayıtlar arasındadır. Bununla birlikte mali işlere, askeri yargılamalara (s.173, 151, 175-177, 208-209), taşradaki yönetime ilişkin (s.66, 68, 113, 278, 280-283) birçok kayıt olmasının yanı sıra muhacirlerin durumu (s.51, 214-216), verilen nişan (s.193-194), tersane amelesinin maaşı (ss.200-205) ve Doktor Blanc'ın mukavelesi (s.197-198) gibi daha özel konular da defterde bulunmaktadır.

Bu defterde 27-30, 155-156, 238-253 arasındaki sayfalar yoktur. Ayrıca defterin içeriğinde yer almasını umduğumuz Berlin Kongresi ve Antlaşması'na ilişkin kayıt olmaması belki de defterin en büyük eksikliğidir. Yine de Osmanlı arşivinde bu konuyla ilgili belgeleri tamamlayacak bazı

kayıtlar defterde bulunuyor. Mesela Berlin Kongresi öncesinde İngiltere'nin yardım karşılığı Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirmesine dair taraflar arasında yapılan anlaşmayla ilgili görüşmeler (ss.22-26, 148) ile *Sadrâzama 21 Temmuz 878 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan telgrafın tercümesi*'nde Lord Biconsfield'in konuşmasında yer alan İngiltere'nin Berlin'de Osmanlı Devleti'nin haklarının savunulduğuna dair bilgi (s.31) bunlardan bazılarıdır.

Berlin Kongresi sonrasında problem yaratan konulardan birisi Bosna ve Hersek ile ilgili alınan karardı. Karara göre buralardaki asayiş ancak Avusturya gibi komşu bir devletin askerinin duruma el atması ile sağlanabilirdi. Kararın Avusturya tarafından uygulamaya geçirildiği izlenmektedir.

05.08.1878 tarihinde Avusturya'nın Bosna ve Hersek hududuna tecavüz ettiği ve askerlerinin daha ileri gitmesinin engellenmesi için İngiltere ile Avusturya'ya müracaat edilmesi gerekiyordu. Avusturya kumandanı devletinden emir gelmedikçe ilerlemeyeceğini bildirdi. (s.35) Ancak Avusturya askeri bölgeye yerleşmiş hatta ilerlemeye çalışıyordu. Padişah'ın Meclis-i Vükela'ya verdiği layiha suretinde (07.10.1878), Osmanlı'nın genel olarak içinde bulunduğu zor şartlardan bahsedilip konu Bosna ve Hersek meselesine getirildi. Layiha'da Avusturya'nın Selanik'e gitmek amacıyla Yenipazar'a girdiği ve Yenipazar'ı ele geçirirse Selanik'e gitmez mi sorusu yer alıyordu. Avusturya askeri Yenipazar'a 17-18 saat mesafede olduğundan buraya bir miktar asker sevkinden bahsediliyor. Avusturya'nın "*mukavele yapmak kaydıyla Bosna'ya girmeye mezun olduğu halde askerinin oraya duhulü bilakis asayişin esasen halelpezir olmasını (bozmasını) ve bunca kan dökülmesini... Yenipazar'a duhulü hukuk-u Devlet-i Aliyye'nin külliyyen azrar edeceği (zarar göreceği) gibi yeniden bir takım vaka-yı faciaya sebep olacağı cihetle*" Bosna ve Hersek kıtalarına otonomi verilerek bu müşkilatın def olunması mülahaza olunur denmekteydi. (s.38-43)

02.02.1879 tarihinde *Viyana Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan tahriratın tercümesi*'nde konunun Avusturya meclisine taşındığı haberi verildi. Berlin Muahedesinin tasdik olunması için yapılan teklif Avusturya meclisinde 112 oya karşı 154 oyla kabul edildi. "*Efkâr-ı umumiyenin sediden (doğrudan) red ve cerh eylediği istila-ı memalik politikası karar-ı meşruh ile bilvasıta tasdik olunarak mebusan-ı milletin ekserisini ahali ile açıktan açığa mübâyenet (zıtlık) efkarında bulunmuş demektir.*" (s.189) Defterde olayla ilgili olarak son gelişme olarak 27.02.1879 tarihinde Sefir Zici'den alınan bilgide Andraşi'nin talimatına göre "*eğer Devlet-i Aliyye Avusturya Devleti nezdinde Hersek ve Bosna'ya dair bir mukavelename*

imzalarsa Avusturya askerinin Yenipazar ve Mitroviçe'ye girmeyüb Bosna hududuna yakın mahallerde iki nikat (iki nokta) intihab olunarak yalnız bu nikatlarda asker ikame ettireceği" beyan edilmektedir. (s.199)

Barış sağlandıktan sonra arda kalan en önemli sorunlardan biri Edirne'de bulunan Rus askerinin geri çekilmesi idi. İlk olarak az önce değinilen Padişah'ın Meclis-i Vükela'ya verdiği layiha suretinde bu konudan bahsedildi. (s.38-39) 07.02.1879 tarihli Babıâli'ye yazılan Tezkere-i Hususiye suretinde Berlin Antlaşması haricinde kalan konuların Rusya ile biran evvel çözülmesi isteniyordu. Çünkü böylece Rus askerini Edirne'den çekilmesi hızlanacaktı. (s.84-85) Güvenilir kaynaklardan haber alındığına dair Petersburg Sefareti Seniyyesi'nden gelen yazıda, Rus askerinin istilasında bulunan eyaletlerden katiyen tahliye edileceği kararı, bazı vükeladan oluşan Meclis-i Mahsusa'da alındı. (s.129, 143.) 22 Şubat'a kadar Rusların Edirne ve havalisini tahliye edecekleri bilgisi defterde verildi. Ancak 17.02.1879 tarihli bu yazıda silahlı olmayan mülkiye memurlarının İstanbul yolu ile geri dönmeleri talep edildi. (s.151-153) 02.03.1879 tarihli Tezkere-i Hususiye-i Vakaletpenahi'de şu satırlar okunuyor: "*Edirne'de bulunan Rusya memurin-i mülkiye ve askeriyesinin Dersaadet'e uğramaksızın doğrudan doğru izamları hakkında Rusya sefaretine telgraf-ı lazıma ve me'sure olunmuş idi.*" Mülkiye memurları Dersaadet'te az bir zaman bile kalmadan Sirkeci İskeleyi'nden direkt vapura gideceklerini Rus sefiri resmen bildirdi. (217) Doğabilecek sıkıntıları ortadan kaldırmak için gerekli tedbirlerin alınması istendi. 03.03.1879 tarihli *Zaptiye Nezareti'nden mevrud jurnalde* dün gece trenle bir grubun geldiği ve yanlarında on beş kadar zabıt olduğu bildirildi. (218-219) Rusların geri çekilişi başlamıştı artık.

Rus askerlerinin geri çekilmesi konusu devam ederken Rusların Edirne'den Bergos İskeleyi'ne kadar inşa ve tamir ettirmek istedikleri yollar ile orada çalıştırılması düşünülen işçiler, soruna yeni bir boyut kazandırmıştı. Bununla alakalı kayıtlar defterde bulunmaktadır. (ss.115-118, 126-127, 130-140)

1879 yılının Şubat ayı başında İzmit'te bulunan İngiliz donanmasının ateşli talimde bulunmasıyla ilgili bir dizi yazışma vardır. İngiliz donanmasının talim yapacağı son anda haber verildi. Ancak yapılan yazışmalarda talim yapılmasının önceden haber verilerek izin dâhilinde olması istendi. (s.89-90, 99-102, 107, 119, 207) İzmit'te bulunan İngiliz donanmasının boğazdan çıkacağına resmen bildirildiğinden bahseden 15.03.1879 tarihli yazıyla defterin sayfalarında yerini alan bu konu son buldu. (s.237)

Defterde Osmanlı Maliyesi ilişkin çeşitli bilgiler bulunuyor. Bunlar arasında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında devlete açtığı kredilerle savaşın finansmanına önemli katkıları bulunan Rum Bankeri Yorgo Zarifi'den alınması kararlaştırılan 200 bin liralık borç, İngiltere ve Fransa'dan borçlanma ile Fransa ve İngiltere tarafından komiserler tayin edilmek şartıyla bir banker sendikasının kurulmasına ilişkin Mösyö Tocqueville'nin layihası ve bunun üzerine yapılan görüşmelerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. (s.17, 53-58, 61, 67, 75-79, 86, 105, 122-124, 141, 145-147, 149-151, 157-158, 171, 177-179, 180, 182)

Defterin 230-234. sayfaları arasında Osmanlı Fransız ilişkilerine ilişkin kayıtlar vardır. Fransa'da bulunan Osmanlı elçisi Arifi Paşa'nın yerine Mahmut Esat Safvet Paşa, Paris elçiliğine atanır. Paşa atandıktan sonra, Fransa'da iki ülkenin dostluğunun devamı için çalışacağını belirten bir nutuk irad eder. Ve bu nutkun suretini İstanbul'a gönderir. 1879 yılının başında Fransa Cumhurbaşkanlığı'na Jules Grevy getirildikten sonra (s.108) 02.02.1879 tarihinde padişaha bir mektup gönderir. Mektupta iki ülkede dostluğun korunması ve artırılması ile genel barışın devamı için "*ziyadesiyle itina edeceğim*" demektedir.

Defterin 259-263. sayfaları arasında sabık sadrazamlardan Mehmet Rüştü Paşa ile ilgili yazışmalar yer alıyor. Paşa sağlık durumu nedeniyle Manisa'ya gitmek için izin istemektedir. Verilen izin ile 08.02.1879 tarihinde İzmir'e gelen Mehmet Rüştü Paşa, ertesi gün tren ile hayatının son birkaç yılını geçireceği Manisa'ya hareket eder. (s.103, 108) Bir hafta kadar sonra Paşa'ya Hazine-i Hassa'dan aylık on bin kuruş maaş tahsis edildiği defterde yer alır. (s.259)

1017 nolu defter, Mithat Paşa'nın Suriye Valisi sıfatıyla gönderdiği birkaç telgraf ve taşrada yapılan tayinlere ilişkin bilgilerin yer aldığı Şubat 1879 tarihli Mabeyn-i Hümayun Başkitabet Celilesi'ne giden yazılar ile son bulmaktadır.

Sonuç

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri Sultan II. Abdülhamit dönemini içine alan çeşitli konu ve içerikli, farklı boyut ve uzunluktaki 1215 adet defterden oluşmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarından itibaren kaydedilen bu defterlerden bazıları, ilgili konu akışını ve bütünlüğünü sağlamaya yardımcı olacak belgelerin bir araya gelmesiyle oluşturulduğu için yapılan/yapılacak araştırmalara büyük katkı sağlayacaktır.

Osmanlı arşivinin katalog taraması sistemi üzerinden ulaşılamayacak pek çok kıymetli belge defterler incelendiği zaman ortaya çıkacaktır. Çünkü pek çok defter aynı zamanda farklı fonlarda da bulunabilecek belgeler bütünüdür. Bu nedenle defterlerin dikkatlice incelenmesi ve okunması gerekmektedir. Arşiv belgelerini sadece belge özetlerindeki bilgilerden hareketle kullananlar için ise bu defterlerin kullanımı kolay olamayacaktır. Bu handikaba rağmen zahmet gösterip mesai harcayan araştırmacılar için söz konusu defterler belki ummadıkları zengin bilgiyle araştırmacılarını ödüllendireceklerdir. Böylece ne kadar çok çalışılmış olsa da Sultan II. Abdülhamit zamanını içine alan konular, bu defterlerin sunduğu bilgilerle çeşitlenebilecek ve literatüre katkı sağlayacağına şüphe olmayan pek çok yeni bilgi gün yüzüne çıkabilecektir.

Defterlerin içeriğinde nelerin bulunabileceğine dair örnek olması açısından bu çalışmada 1016 ve 1017 nolu defterler özelinde bir değerlendirme yapıldı. Defterlerin tamamının transkripsiyonu bu çalışmada mümkün olamayacağı için anlaşılabilirliği kolaylaştırmak adına defterdeki belgeler özetlendi ve içeriklerine ait kısa bilgiler verildi. Böylece hem bu iki deftere başvuracaklar için bir fihrist işlevi görülmesi hem de defterlerin içeriğine ilişkin genel bir fikir verilmesi amaçlandı.

Rika olarak kaydedilen ve toplamda 500 sayfaya yakın kayıt içeren bu iki defterde, 93 Harbi'nin sonundaki özellikle diplomatik ve sonra askeri, yönetsel, siyasi, mali, hukuki alanlara ilişkin bilgiler bulunmaktadır. İçeriklerine bakıldığı zaman İrade-i Seniyyeler, Sadaret Tezkereleri, Vükela Mazbataları, sefirlerle yazışmalar, Padişah'ın Namika-ı Hümayunları gibi pek çok farklı kayıt bu defterlerde yer almaktadır. 1016 nolu defter 1878 yılının başından Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süredeki gelişmeleri genel olarak kronolojik bir sıra ile sunmaktadır. 1017 nolu defter ise 1016 nolu defterin devamı niteliğindedir ve bu defterdeki konular Mart 1879 tarihine kadar gelmektedir. Özellikle barış sağlandıktan sonraki çeşitli sorunlar ikinci defterde geniş yer bulmaktadır. İki defter karşılaştırıldığında, ilkindeki kayıtların çoğunluğu diplomatik süreçle ilişkindir. İkinci defterde diplomatik sürecin takibinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin mali ve idari alandaki dâhili konularını da bulmak mümkündür.

İki defter analiz edildiğinde ve değerlendirildiğinde, döneme ve arşiv çalışmalarına vakıf araştırmacıların fark edeceği üzere pek çok orijinal ve daha önce yayımlanmamış bilginin yer aldığı görülecektir. Mesela, defterlerde Sultan II. Abdülhamit'in Rus Çarı ve İngiliz Kraliçesi'ne gönderdiği mektuplar toplu şekilde yer almaktadır. Sultan'ın dış politikaya müdahale ederek gelişmelere olumlu bir katkı sunma çabaları bu mektuplarda açığa çıkmaktadır. Sadece buradan hareketle Sultan II.

Abdülhamit'in dış politikadaki tesirinin inceleneceği bir çalışmada defterde bulunan mektupların araştırmacıya fayda sağlayacağı kuşkusuzdur. Büyük devletlerin Doğu Sorunu algısı ve Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konulara ilişkin yaklaşımlarının belli bir dönemdeki yansımaları bu defterler vasıtasıyla izlenebilir. Yine 93 Harbi sonrasındaki diplomatik süreçte Rusya ile müzakereleri ve İngiltere'den beklenen destek ile İngiltere'nin tutumunu defterlerden hareketle bazen gün gün takip etmek mümkündür. Barış görüşmeleri sırasında İngiltere'nin donanmasını boğazdan geçirme sürecinde yapılan yazışmalar ve gelişmeler, defterlerde yer alan özgün bilgilerdendir. Defterlerde Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye devrine veya Rus askerinin Edirne'den geri çekilmesine dair birçok belge vardır. Defterlerde ayrıca mütareke suretlerine, Meclis-i Mebusan'ın kapatılma kararına, askeri harekâtlara, mali duruma, askeri yargılamalara, Avusturya ile Bosna ve Hersek konusuna, muhacirlerin durumuna, tersane amelesinin maaşlarına ve taşradaki yönetime ilişkin belgelerin bulunması, dönem içinde meydana gelen farklı konulardaki gelişmelere dair ilk elden kıymetli bilgileri oluşturur.

Bu defterler Osmanlı arşivinde örneğine az rastlanacak niteliktedir. Çünkü belli konular ile ilgili farklı belgeleri derli toplu olarak bir arada bulundurulur. Böylece sadece defterlerden hareketle bile ele alınan dönemin gelişmelerine ilişkin tutarlı ve doyurucu bilgiye ulaşılabilir. Bununla birlikte defterlerin içeriklerinin bu kadar zengin olması, tarih yazımındaki önemli bir yöntemin göz ardı edilmesi anlamını taşımaz. Kuşkusuz bu defterler, yerli ve yabancı arşiv vesikaları, dönemin basını, anılar ve monografik çalışmalarla birlikte ele alındığı zaman daha anlamlı bir bütün oluşturacaktır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (BOA, Y.EE.d.,): 29, 328, 329, 341, 435, 439, 441, 461, 751, 771, 789, 794, 830, 998, 1016, 1017, 1020, 1025, 1082, 1184, 1185, 1186, 1187, 1190, 1213.

British House of Commons Parliamentary Papers.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (1992, 2000, 2010, 2017), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Katalogları Rehberi (1995), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:26, Ankara.

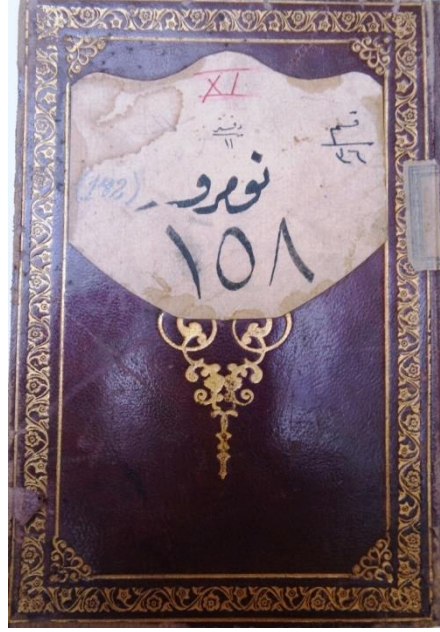
Çetin, A. “Yıldız Arşivi’ne Dair”, *Tarih Dergisi*, Sayı:32, 1979, s.563-586.

Göyünç, N. (1994), Defter, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1994, s.88-90.

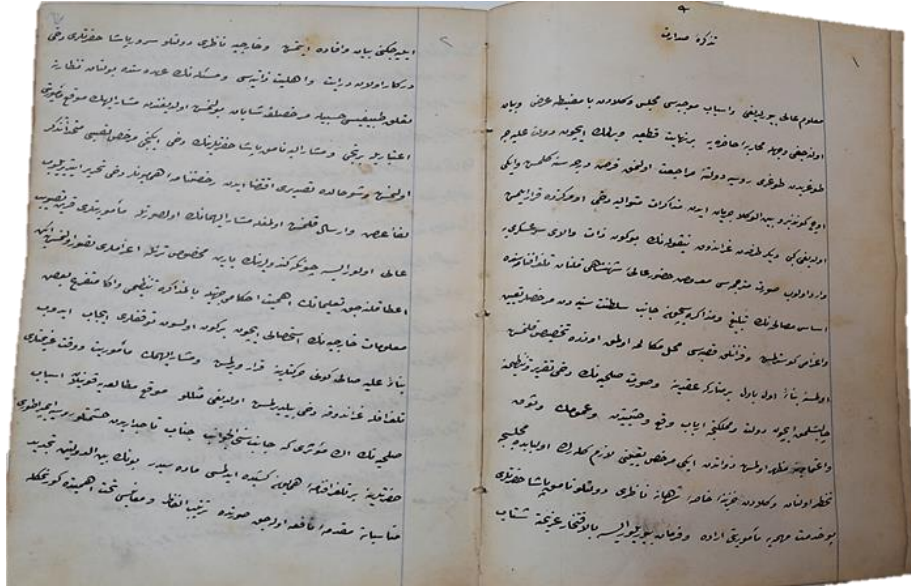
Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul 1983.

Ekler

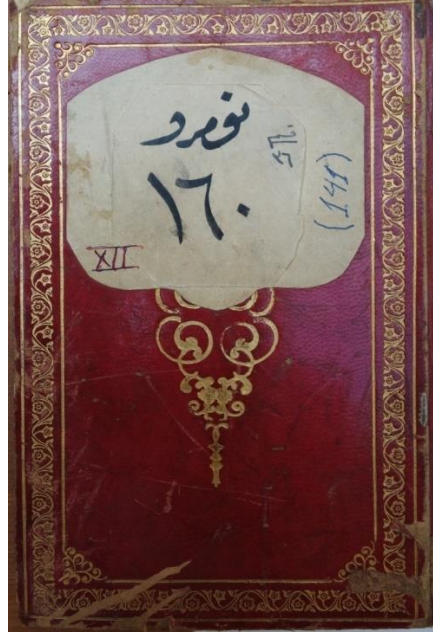
1. Y.EE.d 1016 nolu Defter



2. Y.EE.d 1016 nolu Defter'in ilk sayfası



3. Y.EE.d 1017 nolu Defter



4. Y.EE.d 1017 nolu Defter'in ilk sayfası

